

nahrazeno byrokratickým řízením kolektivního blahobytu státem, touto „gigantickou nad-rodinou“ (s. 40), která přebrala roli soukromé domácnosti. Pluralita jedinečných bytostí jednajících ve společném světě zmizela pod tlakem „chování“ diktovaného kulturní nivelizací, konformitou s „veřejným míněním“ nebo statusem. Výsledkem je zkorumpovaná forma veřejného života, která nemá nic společného s autentickým prostorem plurality a politického jednání.

Otázka, která se nabízí po prostudování knihy, zní: Je vůbec možné revitalizovat veřejnost a obnovit autentický politický život? Na základě *Vity aktivy*, která dokresluje pesimistický portrét moderní společnosti známý českým čtenářům z *Původu totalitarismu* a *Eichmanna v Jeruzalémě*, bohužel existuje pouze jednoznačná odpověď, že nikoliv. (Zda je toto opravdu definitivní závěr, si budou moci čeští čtenáři ujasnit, až dostanou do ruky překlad zbývající Arendtové knihy *On Revolution*, která nabízí o poznání modernější a optimističtější východisko politické analýzy – americkou revoluci jako počátek moderního konstitucionalismu: Hannah Arendtová. *On Revolution*. New York: The Viking Press 1963). Arendtové teorie je tak zásadně ovlivněna jednostranně negativním chápáním modernity kombinovaným s esencialistickou interpretací uspořádání institucí starověkého Řecka, takže jakýkoliv pokus interpretovat Arendtovou proti jejímu vlastnímu antimodernismu je obtížný. Jedním z celé řady interpretů, kteří se pokusili vymanit tuto svébytnou koncepci politiky ze starověké distinkce mezi veřejným a soukromým a zdůraznili pojem „komunikativního“ jednání, byl již zmíněný Habermas, jehož k pojetí politiky jako deliberace zaměřené na dosažení dohody bezpochyby inspirovala právě Arendtová. Jelikož jeho normativní model veřejnosti zůstává rovněž zafixován na konkrétní historickou formu veřejnosti, v jeho případě literární veřejnost raného osvícenství, Habermas bohužel

zpečetil nešťastný osud moderní teorie veřejnosti – jde o normativní teorii formulovanou jako příběh úpadku.

Sociolog zavírající *Vitu aktivu* snadno dospěje k závěru, že Arendtová opravdu je nostalgická antimodernistka, která hodnotí modernitu jen jako úpadek veřejně-politické sféry. Byť obsahuje Arendtové líčení politična mnoho inspirativních, originálních a vposledku pozitivních idejí o politice, kterým se filozofickou erudiicí a oddaností věci vyrovná snad jen Carl Schmitt, její odmítání nejednostranně analyzovat procesy spojené s nástupem modernity je frustrující a zarážející zároveň. Lpění na hierarchii lidských činností odvozené ze starověkého modelu a přesvědčení, že tato hierarchie aktivit a sfér je univerzálním aspektem lidské situace, ji vede k naprosté neschopnosti identifikovat instituce vzniklé z moderní diferenciace společnosti a procesů vzájemného zprostředkovávání mezi sférami politiky, společnosti a soukromí – třeba odlišit mezi trhem a rodinou, státem a občanskou společností, zaměstnáním a domácí prací. Tyto samozřejmé distinkce Arendtová odmítá akceptovat, protože lpí na jednodimenzionálním a nezprostředkovatelném dělení mezi veřejným a soukromým. Jenže moderní společnost je z definice smíšenou veřejně-soukromou sférou, kterou s ostatními sférami propojují instituce, jako je trh, právo, média apod. Jejich odmítání stejně jako trvání na absolutní separaci oblastí založených na odlišné logice jednání je zcela neudržitelné.

Petra Gümplová

**Axel Honneth (ed.): Zbavovat se svéprávnosti. Paradoxy kapitalistické modernizace**

Praha, Filozofia 2007, 334 s.

Na sklonku minulého roku vyšel velice zdařilý překlad zajímavé publikace z dílny frankfurtského Ústavu pro sociální výzkum (Institut für Sozialforschung), který je nej-

významnějším centrem kritické teorie společnosti. Sborník *Zbavovat se svéprávnosti* je vyústěním jednotného výzkumného záměru tohoto ústavu pod vedením prof. Axela Honnetha. České vydání je navíc obohaceno o rozhovor Marka Hrubce s Axelem Honnethem, který jednak souhrnně ukazuje základní konotace tohoto výzkumného zaměření a jednak uvádí čtenáře do filozofického myšlení Axela Honnetha a do jeho teorie uznání, která do jisté míry stojí v pozadí celého sborníku.

Zmíněný výzkumný plán je orientován na aktuální vývoj rozvinutých kapitalistických států, jenž je potom vystižen klíčovou kategorií paradoxu, která má vyjádřit sjednocující pozadí několika procesů probíhajících v těchto společnostech, a zároveň nabízí odpovídající konceptuální prostor pro plnohodnotné interdisciplinární zkoumání. Dalším záměrem ústavu je také zkoumání významných vývojových tendencí procesů globalizace, nicméně tato publikace se soustředí na paradoxy pozdního kapitalismu v rámci rozvinutých zemí, které jsou určující pro životní trajektorie nejen obyvatel těchto států, ale z tohoto hlediska jsou důležité také pro obyvatele zemí rozvojových: např. politická ochota obyvatel rozvinutých států zasáhnout v otázkách globální bídy je bohužel přímo závislá na úspěchu/neúspěchu jejich vlastních životních projektů. I z tohoto důvodu by případná kritika orientace na problémy rozvinutých zemí nebyla na místě.

Ve své recenzi se budu soustředit na ty sociologicky významné výzkumné oblasti, které odhalují nejpalcivější problémy současného společenského vývoje v zemích našeho okruhu a zároveň dobře ilustrují metodologické výhody vědecké práce, kterou ústav volí. Recenzovaný sborník v praxi ukazuje nejen, jak by měla vypadat skutečně hluboce promyšlená spolupráce jednotlivých oborů, které zkoumají komplexitu společnosti (sociologie, politologie, sociální a politická filozofie, psychologie atd.),

ale je také faktickou ukázkou interdisciplinárního přístupu ke společenskému bádání v širším smyslu slova: kombinace teoreticky vymezených koncepcí a modelů s empiricky orientovaným výzkumem dociluje argumentačně velice silné výpovědi o rozvinutých společnostech a jejich určujících procesech. Dále je také pro kritickou teorii společnosti pokračováním typického produktivního spojení popisu společenské praxe, její kritické analýzy a konečně syntetizující představy náprav nalezených negativ a obecněji potom rozpracování představ normativně žádoucího stavu (vzhledem k realitě). Kromě konceptu paradoxu v rámci sociální teorie (především článek Martina Hartmanna) se potom budu soustředit především na to, jak pracovníci ústavu pojímají erozi principu výkonnosti jako určující zásady, podle které docházelo v kapitalistických společnostech k rozdělování zdrojů (články Stephana Voswinkela a Sigharda Neckela s Kai Drögem).

Koncept paradoxu je aktualizací širšího výzkumného programu kritické teorie společnosti. Starší společenskovědní koncepty se snažily analyzovat klíčové aspekty společnosti tak, aby vysledovaly dominantní rozpor doby a ten postavily do ohniska zkoumání: tímto byla obecně sféra ekonomického jednání. Krucální roli hrál rozpor spočívající v nesouladu mezi zespolčenštěnou prací a soukromým přivlastňováním jejích výsledků. Podstatou společenského vývoje potom byla krize (vzniklá z tohoto rozporu) a následné překonání původního stavu prostřednictvím jeho sebezničení a prostřednictvím dějinného subjektu změny. Tento náhled bylo možné považovat za adekvátní, jelikož se dlouhou dobu zdálo, že ke zkoumání společenských procesů raného kapitalismu v zásadě postačuje. Nicméně postupující kapitalistická modernizace vedla k proměně tohoto náhledu proto, že reálné společenské procesy (kupř. vznik státu blahobytu) hluboce oslabily tento základní rozpor do té míry, že došlo ke strukturální decentralizaci a roz-

šíření nábojů sociálních sporů směrem do jiných sfér jednání. (Zajímavá je v této souvislosti případná diskuse o tom, do jaké míry těmto proměnám kapitalismu napomohla samotná vědecká reflexe společnosti.) Posun ve vědeckém vnímání této změny je možné vidět i v jiných myšlenkových liniích, než je linie kritickoteoretická. Kupř. Bellovy analýzy kulturních rozporů kapitalismu jednoznačně překračují dřívější sdílený horizont oblasti ekonomického jednání jako klíčové oblasti společenských vztahů směrem ke kulturně sdílenému pozadí západních kapitalistických společností. Ještě dále postupuje Giddens, který jako hlavní hledisko zkoumání určuje modernitu samotnou. Ta se skládá z několika klíčových institucionálních prostorů (kapitalismus, dohled, vojenská síla, industrialismus), které jsou podřízeny rovnocenně významným analýzám. V samotném jádru jde potom o zkoumání dilemat jáství, která na meta-teoretické rovině vyjadřují explicitní blízkost s pojmem paradoxu. V teorii paradoxů kapitalistické modernizace jde o to, že vývoj společnosti je možné nahlížet tak, že se vlastně jedná o institucionálně uskutečňované lidské záměry, které ale mohou docházet ve svých důsledcích do kontrapozic vzhledem ke svým normativním zdrojům (A, protože non-A). Intencí zkoumání jsou potom negativní fenomény těchto procesů a jejich kritika. V rámci takto vyznačeného konceptuálního prostoru bych rád vyzvedl dva základní přístupy zkoumání pozdního kapitalismu: za prvé orientace na souhrn ekonomické sféry (základ analýzy kapitalismu) s jinými sférami jednání bez redukce na výhradně ekonomizující vysvětlení. Za druhé se musí takto definovaná kritická teorie společnosti soustředit na analýzy moci, která se s rozpadem jediné určující kategorie rozporu nevytrácí, ale naopak se vrací s novou naléhavostí, neboť „... nemůže být pochyb o tom, že všechny společensky relevantní sféry jednání jsou prodchnuty mocí.“ (s. 311 recenzované publikace)

V tomto kontextu je přínosné, jakým způsobem se autoři vyrovnávají s proměnou principu výkonu, který je jedním z nejdůležitějších aspektů kapitalistické modernizace, neboť klíčovým způsobem spoluurčuje podobu společenského řádu. V jeho postupné erozi je možné nalézat momenty, které vyžadují jeho analýzu na půdě teorie paradoxní kapitalistické modernizace. Jeden ze způsobů, jakým je možné komplexně postihnout klíčová hlediska společnosti (především distribuci zdrojů a společenského ocenění), je jejich konceptuální spojení, které zhruba odpovídá jejich empirickému překrývání. (Významnou konkrétní teoretickou koncepcí, která toto spojení nabízí, je teorie uznání v podání Axela Honnetha. Této konkrétní formě se však na tomto místě nebudu explicitně věnovat.) Pokud bychom měli označit složky, podle kterých je možné určovat a rozlišovat různé způsoby rozdělování zdrojů a společenského ocenění, byla by to následující triáda: připsání – výkon – solidarita. Premoderní společnosti byly charakterizovány tím, že sociální ocenění a rozdělení zdrojů bylo orientováno podle principu připsávání na základě hierarchického a relativně stabilního sociálního statusu. V průběhu emancipace buržoazie v Evropě došlo k postupné proměně tohoto principu směrem k prosazení typicky buržoazního principu výkonnosti (viz souvztažné analýzy Maxe Webera o náboženském zhodnocení placené práce apod.), který distribuoval rozdělování zdrojů a sociální prestiže na základě ideologicky určené, ale zároveň legitimně sdílené, normativní představy toho, co je adekvátní příspěvek pro plnohodnotnou reprodukci společnosti. Pokud je možné v určitém ohledu interpretovat 20. století jako snahu různých sociálních hnutí posunout logiku rozdělování ještě více směrem k solidaritě, na základě které je možné oceňovat alternativní způsoby výkonu pro společnost a zároveň která je schopná začleňovat exkludované skupiny obyvatel (ze sociálních, zdravotních nebo psychických

důvodu), je potom konec tohoto století charakterizován naopak procesem opačným: *refeudalizací*. Tento proces se manifestuje jako postupné a *paradoxní* nahrazení solidárně usměrňovaného principu výkonu (viz stát blahobytu) principem úspěchu. K tomu dochází vlivem narušení vazby mezi statusem a výkonem tak, že tržní úspěch nabývá analogické podoby a role, jako měl původ v nemoderní společnosti. Paradoxní je, že se výkon rozšiřuje do sfér, které z něj dříve byly vyňaty a zároveň dochází k tomu, že reálná distribuce statusů a příjmů je čím dál méně fakticky určována výkonem. Mnohé analýzy z oblasti sociologie práce ukazují, že velké procento skutečných potřeb je dnes nabýváno bez vynaložení výkonu, přičemž „o dosažitelné sociální pozici a výši příjmů pak nerozhodují výkonnostní rozdíly, nýbrž účast na privilegiovaném využívání odpovídajících struktur příležitostí.“ (s. 123)

Mezi další témata paradoxní kapitalistické modernizace, kterým se sborník věnuje, patří paradoxy v oblasti individualizace (především článek Axela Honnetha), kde se jedná o převrácení ideálů seberealizace. S nástupem pozdněkapitalistické fáze modernizace vzniká nový druh radikalizovaného individualismu, který je charakterizován dějinně výjimečnou pluralizací individuálních životních cest (subjekty zakouší různé formy existence, ve kterých se snaží nalézt uskutečnění svého já). Vlivem dalších sociálních procesů (instrumentalizace, standardizace ad.) byl tento původní individuální nárok postupně proměněn do podoby vnějšího požadavku, který koná na individua velice jemný, ale zároveň důrazný nátlak. Jako příklad je možné uvést postupné ochabování závisle zaměstnanec-kých forem pracovněprávních vztahů a jejich nahrazení představou pracovníka jako podnikatele (normativní subjektivizace práce): jedná se o aplikaci ideje seberealizace do oblasti práce, která se ovšem záhy paradoxně převrací, neboť se stává součástí ideologické obhajoby deregulace v oblasti prá-

ce, především ve formě odbourávání sociálních jistot. Prosazování ideje seberealizace vede k jejímu popírání extrémním nárůstem nejistoty. Jinými slovy „... se individualismus seberealizace ... postupně změnil v emocionálně značně ochablý systém nároků, následkem čehož subjekty, zdá se, spíše trpí, než prosperují.“ (s. 193)

Obdobně je možné v souvislosti s paradoxními tendencemi v rámci pozdněkapitalistické modernizace hovořit o procesu zintenzivnění osobní odpovědnosti za jednání, který se projevuje nejen v tématu předešlého odstavce (paradoxy individualizace), ale také kupř. v rozpoznávaných procesech zvyšování individuální odpovědnosti v rámci studia kriminálních činů a samotné trestněprávní praxe. V této souvislosti jsou patrné tendence stále méně zkoumat a analyzovat sociální podmínky a předpoklady kriminálních činů, ale právě naopak jsme svědky posílení diskurzu (mediálního, odborného i praktického) individuální odpovědnosti pachatelů.

Jak jsem již uvedl, recenzovaný sborník je skutečně zdařilým reprezentantem specifického přístupu k výzkumu společnosti: prvotní zde nejsou pevně dané hranice mezi vědními obory, ale naopak je tím hlavní zkoumaný materiál. Společnosti pozdního kapitalismu představují výzvu, které musí odpovídat jak metody zkoumání, tak konceptuální vybavení. Při každém novém zkoumání aktuálního společenského fenoménu je třeba znovu promýšlet adekvátnost i těch nejzákladnějších termínů. Sborník Honnethova týmu představuje inspiraci pro vědy o společnosti, neboť ukazuje, že je nezbytné při reflektování společnosti nalézat prostory pro spolupráci mezi teorií a empirickým výzkumem na jedné rovině, na rovině druhé potom mezi jednotlivými akademicky ustavenými obory a konečně za třetí mezi deskripcí, kritikou a normativitou. Kritická síla takového přístupu naznačuje, že společenské zkoumání má smysl a může poskytnout společnosti adekvátní reflektované sebezpocho-

pení. Před obdobnými úkoly potom stojí i kritická globální studia, která musí analogicky zkoumat problémy globálního kapitalismu a kritizovat jeho negativní důsledky pro lidstvo. Studium problémů (paradoxů) kapitalistické modernizace v rámci rozvinutých zemí potom není útěkem před zásadními problémy lidstva (kupř. extrémní chudoba), ale logickým doplněním koherentní sebereflexe lidské společnosti jako celku. Z uvedených důvodů je více než dobře, že tato relativně rozsáhlá publikace byla dlouholetou pracovnící Filosofického ústavu Alenou Bakešovou přeložena do českého jazyka, neboť takto má český jazykový prostor přímý kontakt s aktuálními vědeckými výsledky kritické teorie společnosti.

Ondřej Lánský

**Jeffrey C. Alexander, Bernhard Giesen, Jason L. Mast (eds.): *Social Performance. Symbolic Action, Cultural Pragmatics, and Ritual***

Cambridge, Cambridge University Press 2006, 376 s.

„Totus mundus agit histrionem“ – celý svět hraje divadlo. Všiml si toho už William Shakespeare na počátku 17. století. Uvedenou sentenci vítal návštěvníky scény, která se ostatně jmenovala právě The Globe, divadlo Svět. V evropské intelektuální tradici se analogie mezi sociálním jednáním a divadelním představením rychle ujala. Zatím posledními, kdo na ni významněji navázali a pokusili se dále ji rozvinout v rámci sociologického myšlení, jsou Jeffrey C. Alexander, Bernhard Giesen a Jason L. Mast, editoři svazku *Social Performance – Symbolic Action, Cultural Pragmatics, and Ritual*.

První dva jsou v rámci současné sociologie dobře známými figurami, jež netřeba obšírně představovat. Připomeňme jen, že Alexander je profesorem sociologie na Yale a orientuje se zejména na obecnou sociolo-

gickou teorii a sociologii kultury, v rámci které je zastáncem tzv. „silného programu“. Giesen působí hned na několika univerzitách, z nichž domovskou je mu ta v německé Kostnici, a zaměřuje se hlavně na oblast kolektivních identit. Nejméně známý z trojice editorů je Jason L. Mast, doktorand Kalifornské univerzity, jehož disertace analyzuje vývoj a hru mediálních reprezentací v kauze Clinton/Lewinská.

Editoři vytušili, že koncept performativity by mohl v následujících několika letech spojit dosud oddělené teoretické proudy a stát se svorníkem v nových rekonceptualizacích kolektivního sociálního jednání. Připomíná implicitně jazykový obrat v sociálních vědách Giesen přímo tvrdí, že sociální teorie na přelomu 20. a 21. století prodělává *performative turn*. Souhrnně řečeno, od kulturní teorie se postoupilo k teorii kulturní pragmatiky; na textech už nás tolik nezajímá jejich struktura jako spíše způsoby jejich narace, distribuce a percepce. A právě zde se performance jeví jako slibně inkluzivní koncept.

Inkluzivního konceptu je na tomto místě skutečně potřeba. Divadelní metafora má sice v sociálních vědách dlouhou tradici, zároveň je to však tradice značně různorodá. Erving Goffman přenesl základní pojmy divadelní vědy, ve svých analýzách ovšem zůstal na mikrosociální rovině. Antropolog Victor Turner vyvinul nejen dichotomii liminálních a liminoidních okamžiků, ale v úzké návaznosti na ni i koncept sociálních dramát, jimiž procházejí celá společenství. Dále tu je teorie řečových aktů J. L. Austina, který ve své filozofii jazyka poukázal na skutečnost, že vedle konstatující funkce jazyk běžně vykonává i funkci performativní čili ustavující. Mezi různorodé zdroje zkoumání performativity sociálního jednání dnes samozřejmě patří také Judith Butlerová, která na Austina navazuje, ve svém díle ho však propojuje s poststrukturalistickými impulzy. Konečně jaksi podél sociálních věd, blíž teatrologii a divadelní antropologii existuje celý obor *perfor-*